

2009 11/18/20

НАЦЫЯНАЛЬНАЯ АКАДЭМІЯ НАВУК БЕЛАРУСІ
ІНСТЫТУТ МОВАЗНАЎСТВА ІМЯ ЯКУБА КОЛАСА

УДК 81'373.43:811.161.3

Шабоўіч Мікалай Віктаравіч

**АКАЗЫНАЛЬНЫЯ СЛОВЫ
Ў БЕЛАРУСКІХ МАСТАЦКІХ ТЭКСТАХ 20-Х ГГ. XX СТ.**

10.02.01 – беларуская мова

Аўтарэфераг дысертацыі
на атрыманне вучонай ступені кандыдата філалагічных навук

Мінск 2004

РЕПОЗИТОРИЙ БГПУ

Работа выканана на кафедры беларускага мовазнаўства Установы адкацыі
"Беларускі дзяржаўны педагогічны ўніверсітэт імя Максіма Танка"

Навуковы кіраўнік –

доктар філалагічных навук,
прафесар Яўневіч М.С.,
Установа адкацыі "Беларускі
дзяржаўны педагогічны ўніверсітэт
імя Максіма Танка",
кафедра беларускага мовазнаўства

Афіцыйныя апаненты:

доктар філалагічных навук,
прафесар Рагаўноў В.І.,
Установа адкацыі "Магілёўскі
дзяржаўны ўніверсітэт імя А.Кудашова",
кафедра беларускай мовы

кандыдат філалагічных навук,
дацэнт Шумчык Ф.С.,
Установа адкацыі "Беларускі
дзяржаўны педагогічны ўніверсітэт
імя Максіма Танка",
кафедра беларускай мовы і метолыкі яе выкладання

Апаніруючая арганізацыя – Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт

Абарона адбудзецца "8" кастрычніка" 2004 г. у 14⁰⁰ гадзін на пасяджэнні
Савета па абароне дысертацый Д 01.43.01 у Інстытуце мовазнаўства імя
Якуба Коласа Нацыянальнай акадэміі навук Беларусі (220072, г.Мінск,
вул. Сурганова, 1, корп. 2; тэл.: 284-15-94).

3 дысертацый можна азнаёміцца ў Цэнтральнай навуковай бібліятэцы
імя Якуба Коласа Нацыянальнай акадэміі навук Беларусі.

Аўтарэфарат разасланы "7" верасня 2004 г.

Учоны сакратар
Савета па абароне дысертацый
кандыдат філалагічных навук

Н.В.Паліашчук

2004 11 18 70 1

АГУЛЬНАЯ ХАРАКТАРЫСТЫКА ПРАЦЫ

Актуальнасць тэмы дысертацыі. Акадэмічныя словы з'яўляюцца
выразнай рысай беларускіх мастацкіх тэкстаў 20-х гг. XX ст. Іх роля назваць
псіхалогіка, які б не ўтварыў хоць некалькі акадэмічных лексем або не
выкарыстаў у сваіх творах слоўных знаходак іншых аўтараў. Разам з тым
словатворчыя пошукі ў беларускай мастацкай літаратуры 20-х гг. не атрымалі
належаючай ацэнкі ў беларускім мовазнаўстве і та сённяшні дзень. Можна згадаць
толькі адзінаквыя працы, у якіх гаварылася пра аўтарскія наватворы гэтага
перыяду. Ірычыны ж іх узнёсеныя, іхс створаныя слоў, а таксама
дрывалынай структура акадэмічнаму практычна не разглядаліся.

Аналіз аўтарскіх наватвораў 20-х гг. вельмі важны ў сувязі з тым, што ў
сучаснай беларускай літаратуры, асабліва ў паэзіі, шчырока выкарыстоўваюцца
тыя ж спосабы і тыпы ўтварэння акадэмічных слоў, і няма сумненняў, што
аўтарскія лексемы і надаюць будучы неад'емнай часткай беларускіх мастацкіх
тэкстаў.

Сувязь работы з буйнымі навуковымі праграмамі, тэмамі.
Дысертацыя выканана ў межах навуковай тэмы "Слова, фразеалагізм,
словачуўства ў кантэксце" (№ дзяржаўнай рэгістрацыі 2002235), якая
распаўсюджана на кафедры беларускага мовазнаўства Установы адкацыі
"Беларускі дзяржаўны педагогічны ўніверсітэт імя Максіма Танка".

Мэта і задачы даследавання. Мэтай дысертацыі з'яўляецца
даследаванне акадэмічных слоў у беларускіх мастацкіх тэкстах 20-х гг. XX ст.
Дыягнастычныя задачы пастаўлены наступнымі задачамі:

- вызначыць у беларускіх мастацкіх тэкстах 20-х гг. XX ст. аўтарскія
наватворы і правесці іх класіфікацыю;
- вызначыць дэрывацыйныя, па якіх яны ўтвараны, а таксама іх
функцыянальнасць; звярнуць увагу на лексемы, створаныя з адхіненнем ад
...ў ах выпадку або акадэмічна;
- усталяваць суадносіны аўтарскіх наватвораў з асноўнымі рознымі часткамі
моў, вызначыць іх назвы і агульнае азначэнне дэрывацыйнай структуры
акадэмічнага слоў;
- вызвесці асноўныя прычыны ўзнікнення акадэмічных слоў у
беларускіх мастацкіх тэкстах 20-х гг. XX ст.;
- ахарактарызаваць у агульным аўтарскія наватворы ў мастацкім тэксце і
прапачыць далейшыя дэрывацыйныя створаныя слоў.

Аб'ект і прадмет даследавання. Аб'ектам дысертацыйнага даследавання
з'яўляюцца беларускія мастацкія тэксты 20-х гг. XX ст. Прадмет даследавання
– акадэмічныя словы ў беларускіх мастацкіх тэкстах 20-х гг. XX ст.

Матэрыял даследавання. У дысертацыі даследаюцца акадэмічныя
лексемы, ужытыя ў беларускіх паэтычных і прозаічных тэкстах 20-х гг.
Разглядаюцца таксама нешматлікія прыклады з твораў 30-х гадоў і некалькіх

аказіяналізмам з беларускай пазіі пачатку XX ст., у першую чаргу ўласныя інавацыі Янкі Купалы. Большасць аўтарскіх кніжэстаў прымоўліцца з публікацыі таго перыяду, некаторыя прыкладны з сучасных выданняў. Выбарка аўтарскіх наватворў рабілася з асобных кніг, часопісаў “Маладняк”, “Узвышша”, “Голымя” (“Голымя рэвалюцыі”), а таксама з калектывных зборнікаў і альманахаў маляднякоўскіх філій, мастацкіх выданняў іншых кіраванняў і суіолак. Поўнаасю або часткова даследавана словатворчасць больш за 100 беларускіх пісьменнікаў, як прызнаных, так і малявядомых, што напісалі па некалькі твораў.

Піюгэза. Аказіянальныя словы з’яўляюцца неад’емнай часткай беларускіх мастацкіх тэжэстаў 20-х гг. XX ст. Яны утвараліся як у длаведнасці з тыпамі літаратурнай мовы, так і з адхіленнем ад іх або ад аказіянальных тыпах. Большасць індывідуальных лексем былі створаны з іх у з’яўлі стылістычнымі мэтамі, хоць частка дэрыватаў мела выразны намінаг’ўны характар, што дапамагло ім стаць наб’яткам літаратурнай мовы.

Мэталогія і мэталы правезената даследавання. Мэталогія асновай даследавання з’яўляецца навуковае паджэньне аб узаскаў’ўвазі і ўзаемааб’ўм’ўленасці тэорыі і практыкі ў пазнанні моўных фактаў. Правазнаўдзе фактычнага матэрыялу выкарыстоўваюцца алісальны, параўнальна-гісторычныя мэты, а таксама мэтал колькаваната падліку.

Навуковае навізана і значнасць атрыманых вынікаў. Упершыню ў беларускім мовазнаўстве на вялікім фактычным матэрыяле з беларускіх мастацкіх тэжэстаў 20-х гг. XX ст. разглядаецца структура аказіяналізмаў, высвятляюцца прычыны іх узнікнення, асаблівасці ўжывання і далейшы лёс створаных слоў. Акіптуецца ўага на дэрыватах, утвораных па моўных тыпах і з адхіленнем ад іх або аказіянальна. Матэрыял даследавання выразана сведчыць пра магчымасць аказіяналізмаў ўжывацца ў мастацкіх тэжэстах шымагразава, а тэта значыць, што функцыянальную аднаразоваць не варта ўспочаць у арсеналі вызначальных прымет аказіянальнага слова. На аснове аналізу моўных фактаў зроблены п’ўнявы ўдкладшэньні ў тэорыю аўтарскай словатворчасці. На матэрыяле дысертацыі робіцца вывад аб папаўненні лексікі беларускай літаратурнай мовы за кошт уласных інавацый беларускіх пісьменнікаў.

Практычная значнасць атрыманых вынікаў. Матэрыял даследавання будзе выкарыстаны пры далейшай распрацоўцы п’ўняванай аўтарскай словатворчасці ў сучасным мовазнаўстве. Назіранні і вывады, зробленыя ў дысертацыі, будуць карысныя пры напісанні падручнікаў, п’ўлябных дапаможнікаў і лінгвістычных даведнікаў па дэрываталогіі і лексікалогіі, пры складанні слоўніка аўтарскіх наватворў, а таксама пры чытанні вучэбных курсаў, спекурсаў, правядзэньні сістэмнараў, пры напісанні курсаў і дыпломных прац.

Асноўныя палажэньні дысертацыі, якія выносіцца на аб’яру:

1. У беларускіх мастацкіх тэжэстах 20-х гг. XX ст. часта ўжываліся індывідуальна-аўтарскія ўтварэнні – аказіянальныя словы. Асаблівая частотымі былі такія лексемы ў мове пазіі, дзе пырока прадастаўленыя словы самых розных часцін мовы. Рэчам з тым заўважана, што прыметнікі-кампазітны часцей ўжываліся ў празаічных творах.
  2. Найчасцей аказіянальныя словы ўтвараліся шляхам складання і сумісальным спосабам. Самыя шымаг’ўныя групы складалі суфікса прыметнікі, а таксама тэжэсловы, утвораныя з данамогай суфікса -і (-ы-). Большасць лексем была створана па тыпах літаратурнай мовы, хоць адзначаны таксама вышадкі адхілення ад іх і ўтварэньня новых слоў па аказіянальных тыпах.
  3. Аказіяналізмы ўтвараліся ад асноў (слоў) розных часцін мовы. Найбольшыя групы лексем склалі адназоўнікавыя і дзіпрыметнікавыя ўтварэнні. Сырод аддзелююных дэрыватаў пераважаюць прафіксальныя дэжэсловы. Акіпкавыя словы ўтвораны ад асноў з’яўленніка і лічэбніка. Акіпкавыя дэрыватынай структуры аказіяналізмаў ажыцц’ўлялася традыцыйнымі сродкамі: ўжываннем побач з аказіянальнай лексемай яе ўтваральнага слова, сінонімаў, аднакарэньных слоў і інш.;
  4. Асноўнымі прычынамі аўтарскай словатворчасці ў беларускіх мастацкіх тэжэстах 20-х гг. з’явіліся наступныя: пошук найбольшіх даканалых лексічных адзінак у сувязі з неўпарадкаванасцю тадачаснай літаратурнай мовы; жаданне ўтварыць сінонім да агульнаўжывальнага слова, якое не задавальняе пісьменніка панядыйнай дакладнасцю або ігукавым афармісненем; патрэба ў стварэнні слова п’ўнявай часціны мовы; імкненне стварыць непаўторна-яркі юбразны эпітэт; жаданне замяніць шымаг’ўны выраз асноў лексічнай адзінкай; стылістычныя заданні; верс’фікацыйны мэтал; арыгелітацыя па рускую падытчыную школу пач. XX ст.
  5. М’ўсты аказіянальныя словы выкарыстоўваліся ў мастацкіх тэжэстах шымаг’ўна, што сведчыць пра магчымасць паўторнага ўжывання такіх лексэм. П’ўнявая частка аказіяналізмаў шыла наб’яткам літаратурнай мовы, і таму ёсць падставы гаварыць аб папаўненні слоўніка літаратурнай мовы за кошт уласных наватворў пісьменнікаў.
- Асабствы ўклад суіскальніка.** Дысертацыя з’яўляецца самастойным аўтарскім даследаваннем, якое выканана на падставе ўласна сабралата і сістэматызаваната фактычнага матэрыялу (боліт за 1500 аказіянальных слоў).
- Апрабаньня вынікаў дысертацыі.** Палажэньні і вынікі даследавання знайшлі адлюстраванне ў навуковым дакладах III рэспубліканскай канферэнцыі “Словображованне и номинативная деривация в славянских языках” (Тродна,

1989), Міжнароднай навукова-практычнай канферэнцыі "Культура мовы і ірамадыства" (Мінск, 2002).

Дысертаты абмяркоўвалася на пасяджэнні кафедры беларускага мовазнаўства Установы адукацыі "Беларускі дзяржаўны педагогічны ўніверсітэт імя Максіма Танка".

Апублікаваныя вынікі. Па тэме дысертаты апублікавана 8 артыкулаў, з якіх 6 – у навуковых зборніках, 2 – у матэрыялах навуковых канферэнцый. Агульны аб'ём публікацый – 48 старонак.

Структура і аб'ём дысертаты. Дысертатыя складаецца з уводзінаў, агульнай характарыстыкі працы, пяці гл.з, якіх з'яўляюцца выкарыстаных крыніц (260 найменняў) і дадатку "Індэкс аўтарскіх навігавых" (35 старонак). Агульны аб'ём працы – 152 старонкі.

АСНОЎНЫ ЗМЕСТ ДЫСЕРТАТЫ

Ва ўвядзеннях гаворыцца пра ролю аўтарскай словатворчасці ў беларускай мастацкай літаратуры, у тым ліку ў пашырэнні літаратурнай мовы невялікімі лексічнымі адзінкамі, абгрунтаўваецца выбар тэмы даследавання, актуальнасць.

У **першай главе "Праблемы даследавання аказіянальных слоў"** аналізуецца стан вывучэння аўтарскай словатворчасці ў сучасным мовазнаўстве, акцэнтуецца ўвага на тых пытаннях, якія ставяць перад даследчыкамі аказіянальных слоў, і на падставе аналізу розных падыходаў да вывучэння аказіяналізмаў вырашаюцца некаторыя тэарэтычныя праблемы.

У распрацоўку тэорыі аўтарскай словатворчасці немалы ўклад унеслі працы рускіх мовазнаўцаў М.А.Бакінай, В.А.Бяловай, Р.В.Вінакура, А.А.Габінскай, В.ІІ.Рыгор'ева, А.А.Земскай, У.У.Лапаціца, А.Г.Лыкава, Р.Ю.Намітковай, Н.І.Фельдман, С.І.Ханціра і інш. У беларускім мовазнаўстве аказіянальным словам да надзеўняга часу не надавалася належнай увагі, і толькі пачынаючы з 80-х гг. іх вывучэнне прыкметна актывізуецца. Сярод найбольш значных прац па гэтай праблеме варта назваць даследаванні І.І.Басаява, У.А.Бобрыка, М.С.Васілеўскага, І.П.Казыкі, М.Р.Дрыгоўзіца, Н.У.Чарнаброўкінай.

Тым не менш, перад даследчыкамі індывідуальнай словатворчасці ставяць яшчэ п'ятак нявырашаных пытанняў. Адно з галоўных – дыферэнцыяцыя аўтарскіх навігавых пытанняў. Некаторыя лексемы маюць праяву семантыку, значэнне іншых выдзяляюцца толькі ў кантэксце; асобныя лэрываць рэзка выдзяляюцца на фоне узуальных слоў, другія амаль не адрозніваюцца ад іх. Якая стракатаць наватвораў вымушае некаторых даследчыкаў вылучаць сарод іх дзве самастойныя групы: аказіянальныя і патэнцыяльныя словы (Э.І.Ханціра, М.А.Бакіна, І.П.Казыка і інш.). Асобныя мовазнаўцы (М.А.Рыландцаў, А.А.Земскай, М.У.Калініцаў) вылучаюць яшчэ і тэацыю, т.зв. "пагранічную"

групу аўтарскіх наватвораў, якія маюць уласцівасці і аказіянальных, і патэнцыяльных лексем, аказіянальна-патэнцыяльных слоў.

Пра складанасць пытання дыферэнцыяцыі аўтарскіх наватвораў сведчыць той факт, што некаторыя вучоныя з п'ятам часу пераглядаюць свае адносіны да класіфікацыі падобных адзінак на карысць іх неважнажывання (А.Г.Лыкаў). Не выдзяляюць патэнцыяльныя словы як асобную групу аўтарскіх наватвораў таксама Г.І.Басаява, М.К.Давыдава, Н.І.Фельдман, В.М.Халічова, Л.М.Чухава, Н.У.Чарнаброўкіна, а некаторыя вучоныя (А.А.Габінскай, А.А.Кыгарава, І.І.Запруная, В.І.Калашніцаў) раздзяляюць гэтыя рабцы толькі пры ўласна словаўтваральным аналізе, пры іншых аспектах даследавання (у тым ліку і пры комплексным аналізе), як яны лічаць, праводзіць дыферэнцыяцыю індывідуальных новаўтварэнняў няма неабходнасці.

На нашу думку, ёсць рэальныя падставы разглядаць усе аўтарскія наватворы як аказіянальныя, бо ў мовазнаўстве не выпрацаваны яшчэ адзіны крытэрыў вылучэння ў асобную групу т.зв. патэнцыяльных слоў. Акрамя таго, падобныя лексемы хоць і неаднастайныя, але ўсе яны не з'яўляюцца фактам літаратурнай мовы і выдзяляюцца на фоне узуальных слоў сваёй неаказіянальнасцю, а значыць, і экспрэсіўнасцю.

Нявырашаным застаецца і пытанне назвы аўтарскіх наватвораў. У лінгвістычнай літаратуры існуе некалькі дзесяткаў тэрмінаў для абазначэння падобных адзінак: патэнцыяльныя словы (Р.В.Вінакур, А.І.Смірніцкі, І.З.Манолі), аказіянальныя словы (А.Г.Лыкаў, Г.І.Басаява, М.К.Давыдава, А.А.Жыгарава, І.І.Запруная, Л.М.Чухава і інш.), элагізмы (А.А.Аржанцаў), неадзінак (А.А.Габінскай, В.ІІ.Рыгор'скай), аўтарскія неадзінак (Р.А.Кісялёва, Р.Ю.Наміткова), індывідуальныя (Р.Ю.Наміткова), маўленчыя (М.А.Варанні (М.А.Петрычэвіка) і інш. Такі тэрміналагічны разнабой можна рэгульчальна шматграннаасцю аўтарскага наватвора, у выніку чаго розныя даследчыкі ў аснову наймення кладуць розныя прыметы.

У беларускіх лінгвістычных даследаваннях апошніх гадоў за індывідуальнымі ўтварэннямі найбольш трывалі замацоўваюцца два тэрміны: "аказіянальныя словы" ("аказіяналізмы") і "аўтарскія наватворы". Менш пашыраны, аднак, а выкарыстоўваецца тэрмін "аўтарскі неадзінак". Паколькі ўсе аказіянальныя словы з'яўляюцца вытворнымі, мы лічым апраўданым ужыванне слова "аўтарскі неадзінак" і тэрміна "аўтарскі дорыват" (аўтарскіх вытворнае слова).

Выявілася дыскусія і такія прыметы аказіянальных слоў, як функцыянальная адназначнасць. Згодна з А.Г.Лыкавым, аказіяналізмы не ўзнаўляюцца, а ствараюцца кожны раз для кожнага выпадку яго ужывання. Такія погляды прытрымліваюцца таксама рускія даследчыкі М.А.Бакіна, Я.Р.Кавалеўскай, В.І.Калашніцаў, Л.М.Чухава, з беларускіх – Л.М.Шакуці, М.С.Васілеўскай, Г.І.Басаява. Разам з тым некаторыя мовазнаўцы ставяць над

сученне названую прымету як аб'язковую для аўтарскага наватвора (А.А.І'абінская, М.А.Вялідану, А.А.Жыгарава, І.Л.Заўручная і інш.).

На нашу думку, хоць функцыянальная аднаразовасць уласціва большасці аказіянальных слоў, яе не варта ўключыць у лік аб'язковых прымет аказіяналізма, бо сёньня памата аўтарскія наватворы, якія маюць больш за адзін, а часам нават больш за дзесяць выгаворку ўжывання. Пра гэта яскрава сведчаць шматлікія прыклады з мастацкіх тэкстаў 20-х гг. XX ст.

Няма агульнага погляду ў даследчыкаў і адносна маўленчай прыналежнасці як прыметы аказіяналізмаў. Хоць у момантнаўстве традыцыйна прынята лічыць аказіяналічныя словы выключна адзінкамі маўлення, некаторыя даследчыкі (А.А.І'абінская, А.А.Жыгарава і інш.) ставяцца да катэгорыі і да гэтага, найболей здавалася б, характэрнай прыметы аказіяналізмаў. Так А.А.Жыгарава лічыць, што, разглядаючы аказіяналічныя адзінікі як маўленчы ўтварэнні, немагчыма растлумачыць, як асобныя аказіяналічныя словы носяць статус узуальных. Усе гэтыя супярэчнасці, як маркуюць І.С.Торалпаў, А.А.І'абінская і А.А.Жыгарава, здымае прызначне індывідуальнай мовы як свосабоднай "прахоўнага зьяна" паміж маўленнем і мовай агульнанароднай. Хоць гэкі погляд на аказіяналічныя словы паказвае, што не ўсталяваўся ў мованаўчэнстве, усё ж заслугоўвае ўвагі, і таму пытанне адносна маўленчага свосабодна аказіяналізмаў на-раўнейшаму застаецца адкрытым.

Неакрэсленым з'яўляецца і крытэрыў вылучэння аўтарскіх наватвораў. Для адрознення аказіяналічных слоў ад узуальных даследчыкі звычайна карыстаюцца лексыкаграфічнымі даведнікамі літаратурнай мовы. Гэта натуральна, бо аўтарскія дэрываты, асабліва ўтвораныя па высосапрадуктыўных тыпах, мала чым адрозніваюцца ад узуальных слоў, і бадай, адзіным сведчаннем іх адсутнасці ў мове з'яўляецца слоўнікавы паказчык. Некаторыя вучоныя ўвогуле лічаць аказіяналічнымі ўсе словы, што адсутнічаюць у нарматыўных слоўніках. Разам з тым, такім арыентацыя на лексыкаграфічныя даведнікі была б прымальнай толькі ў тым выданку, калі б можна было гаварыць пра нейкі абстрактны, "этагонны" слоўнік. І там не менш, мы пагаджаемся, што менавіта слоўнік з'яўляецца найбольш надзейным свосабодным лютэркам лексічнага складу літаратурнай мовы.

Назвамыя вышэй спрэчкія пытанні даследванняў данай праблемы, а таксама адсутнасць слоўніку аказіяналізмаў сведчаць пра тое, што тэорыя аўтарскіх словатворчасці яшчэ дастаткова не распрацавана.

У *другой главе* "Аказіяналічныя назоўнікі" вызначалася спосабы і тыпы, па якіх утвараліся назоўнікавыя лексемы ў беларускіх мастацкіх тэкстах 20-х гг. адзначаецца адна- і шматразовасць іх ужывання, прасочваецца лёс створаных слоў.

Ліну з самых прадуктыўных груп аказіяналічных назоўнікаў у беларускіх мастацкіх тэкстах складаюць суфіксальныя дэрываты. Большая частка іх утворана ад асноў прымясненкаў з дапамогай суфікса **-аць** і мае аліптаннасць

значэнне прыметы і уласцівасці. Яны падзяляюцца на дзве групы лексем: назоўнікі, утвораныя па словаўтваральных тыпах літаратурнай мовы, і назоўнікі, створаныя з адхіленнем ад моўных тыпаў.

У залежнасці ад структуры ўтваральнай асновы срод назоўнікаў першай групы вылучаюцца некалькі падгруп: **аснова невытвораная прымясненка + суфікс -аць**: *музыкасьць, аснова суфіксальнага прымясненка + суфікс -аць*: *агнёвасць, бурштыновасць, вясільковасць, жывельнасць, магольнасць, стапеласць; аснова прэфіксальна-нульсуфіксальнага прымясненка + суфікс -аць*: *бакрыласць; аснова складаная прымясненка + суфікс -аць*: *жыкатворчасць, зяматканасць, царнаброднасць*.

Другую групу складаюць аўтарскія дэрываты, утвораныя ад прымясненкаў, не зафіксаваных у слоўніках беларускай літаратурнай мовы: *арфаэфоннасць, безбярэжжасць, бяжэтарнасць, неспаўвяднасць, віхраметнасць, кажнаарокавасць, паўднёвавейнасць, селіпадраданасць*. Некаторыя з іх маюць множнае матывальна і могуць разглядацца як утвораныя рознымі спосабамі.

Ступень аказіяналічнасці ацпрыметнічаных назоўнікаў з суфіксам **-аць** неадпалкавая: наватворы першай групы мала чым адрозніваюцца ад узуальных слоў і могуць разглядацца прэтындаваць на моўны статус; аўтарскія дэрываты другой групы маюць большую ступень аказіяналічнасці і практычна не становяцца узуальнымі.

Алліптаннасць утварэнні з суфіксам **-аць** непаматлікі ў літаратурнай мове. У беларускіх мастацкіх тэкстах 20-х гг. намі не зафіксавана ніводнага аказіяналізма, які ўтвораны непасрэдна ад асновы дэкслова, вылучылі толькі аўтарскія дэрываты, што створаны ад асновы дэкслоннай формы *лээепрыметніка* — і маюць аліптаннасць значэнне стану: *адыялінасць, аснужанасць, аліманасць, скурдэчалнасць, узвесненасць, уснежанасць, уснененасць, устыводжанасць*.

Задіксавана некалькі лексем, што ўтвораны па аказіяналічных тыпах. Гэта такія дэрываты, якія матывуюцца назоўнікамі і займеннікамі: *баганасць, інішасць, страснасць, сцюжасць*. Лексічнае значэнне адназоўніковых дэрыватаў істотна не адрозніваецца ад значэння ўтваральных асноў.

Аказіяналічныя назоўнікі з іншымі суфіксамі мала характэрны для мастацкіх тэкстаў 20-х гг. Адзінкавыя лексемы ўтвораны па наступных словаўтваральных тыпах (дзесьці эканоміі месца тыпы падаюцца пераважна без словаўтваральнага значэння): **аснова назоўніка + суфікс -анк-а** (*анк-а*): *арфаліка; аснова назоўніка + суфікс -арк-а* (*арк-а*): *вяслярка; аснова прыметніка + суфікс -ік* (*-ык*): *ландушка; аснова назоўніка + суфікс -іст-а* (*-ыст-а*): *несларыста; аснова назоўніка + суфікс -і-э*: *вербамізаэ; аснова назоўніка + суфікс -к-а*: *партыйка; аснова прыметніка + суфікс -к-а*: *непазлявока; аснова дзяснлова + суфікс -к-а*: *адлюстрыйка; аснова назоўніка + суфікс -ств-а*: *пасендроста*.

3 разгледжаных 54 суфіксальных аказіянальных назоўнікаў 43 лексемы (79,6%) утвораны пры дапамозе суфікса **-аць**. Большасці прапанаваных наватвораў характэрна аднаразовае выкарыстанне ў беларускіх мастацкіх тэкстах 20-х гг. (41 слова, або 75,9%). Тым не менш, шэраг назоўнікаў (13 слоў, або 24,1%) адзначаны на некалькі разоў.

Даволі вялікай частотнасцю вылучаюцца таксама назоўнікі, утвораныя нульсуфіксальным спосабам. Гэты спосаб утварэння лексем быў характэрны для мастацкіх тэкстаў пачатку XX стагоддзя. Да яго часта звярталіся рускія паэты У. Маякоўскі, А. Блок, І. Северянін, С. Місін, В. Хлебнік, Пашыраны былі нульсуфіксальнымі назоўнікамі ў беларускіх мастацкіх тэкстах, а некаторыя надобныя лексемы, дзякуючы сваёй лаканічнасці, у 20-я гг. набывалі тэрміналагічны статус (*згуч, кіт і інш.*). У залежнасці ад характару ўтваральнай асновы аказіянальныя нульсуфіксальныя назоўнікі з складзенымі мастацкімі тэкстамі 20-х гг. можна аб'яднаць у тры групы, якія сяслоўныя, адпрыметніковыя і адназоўнікавыя ўтварэнні. Адтэкстоўныя назоўнікі абазначаюць дзеянне або стан; у іх семантыцы адначасова сумішліва значэнне працэсу, адпаведнае ўтваральнаму дзеяслову, і значэнне назоўніка як пэрсоні мовы: *вёрт, вырыс, высад, прылыц, прытул, развіт, раслілі*. Адпрыметніканым назоўнікі звычайна абазначаюць адцігненую праму: *Зафіксавана толькі некалькі такіх наватвораў: жоўчы, жучы, нежань, цемло*. Адназоўнікавыя нульсуфіксальныя лексемы не характэрны для літаратурнай мовы, аднак мастацкія тэксты 20-х гадоў змяшчаюць німагала надобных дэрыватаў: *адначы, глыбын, жудзь, наўрочы, надмур, полым, світань, цвечы, шывы*.

3 28 занатаваных нульсуфіксальных лексем 10 слоў (35,7%) матывуецца ановамі дзяслоўаў, 4 (14,3%) ановамі прыметнікаў і 14 (50%) — ановамі назоўнікаў. Аднаразовае выкарыстанне характэрна для 18 дэрыватаў (64,3%), а шматразовае для 10 лексем (35,7%).

Сярод тыпаў прэфіксальнага ўтварэння аказіянальных назоўнікаў можна адзначыць наступныя: **прэфікс над- + назоўнік: надранне, надросічы; прэфікс ультра- + назоўнік: ультрадылі.**

Прэфіксальна-суфіксальныя ўтварэнні працэсуальны тыпамі: **прэфікс без- (без-, бес-, бес-) + аснова назоўніка + суфікс -аць; бексыйскі; прэфікс без- (без-, бес-, бес-) + аснова назоўніка + суфікс -і-з; бядажаржа, бясурые, бясстрашкі; прэфікс над- + аснова назоўніка + суфікс -і-з; надвор'е; прэфікс не- + аснова назоўніка + суфікс -і-з; нялюдзе; прэфікс пад- + аснова назоўніка + суфікс -ак; падбэндак; прэфікс пад- + аснова назоўніка + суфікс -і-з; падкленіе.**

3 прэфіксальна-нульсуфіксальных аказіянальных лексем намі зафіксаваны толькі 2: *бязволь і бясногодзь*.

Значная роля ва ўтварэнні аказіянальных назоўнікаў у мастацкіх тэкстах адводзіцца спосабу складання. Найчасцей сустракаюцца назоўнікі-кампазіты з

адорным кампанентам, роўным самастойнаму слову, у якіх першы кампанент знаходзіцца ў падпарадкавальнай сувязі да другога. Такія дэрываты ўтвораны па тыпах: **аснова назоўніка (усечаная аснова прыметніка) + інтэрфікс + назоўнік: агняпас, вершаданькі, веснікіст, веснапеня, веснаплыць, веснадуць, сондальс; аснова прыметніка + інтэрфікс + назоўнік: белачыць, жудыталісе, жудытавецчынь, залатаромені, залатіцель; усечаная аснова наў- (ад палова) + назоўнік: наўразгук.**

Аказіянальныя назоўнікі, утвораныя складана-суфіксальным спосабам, прадстаўлены тыпамі: **аснова назоўніка + інтэрфікс + аснова дзяслова (дзеяпрыметніка) + суфікс -аць (-аць); зоратканец, цемратворач; аснова прыметніка + інтэрфікс + аснова назоўніка + суфікс -і-з; беласнежка, залатаструнне, ухавадобзе.**

Складана-нульсуфіксальныя аказіянальныя назоўнікі маюць у сваім складзе адорны дзяслоўны кампанент. Яны ўтвараліся наступным чынам: **аснова прыметніка (прыслоўе) + інтэрфікс (-) + -аць; шпяркабег; аснова назоўніка + інтэрфікс + -аць; сэрцабой, цемтабой; аснова назоўніка + інтэрфікс + -аць; іскрабрызг; аснова назоўніка + інтэрфікс + -аць; агняць, буркаць, веснавей, ветравей, санцавей; аснова прыметніка (прыслоўе) + інтэрфікс (-) + -аць; цемлавей, ухакавей; аснова назоўніка + -звон: бурзвон, сьнежавон, сэрцазвон; аснова прыметніка (прыслоўе) + інтэрфікс (-) + -звон: ухакавон; аснова лічэбніка + інтэрфікс + -звон: стозвон (стазвон); аснова назоўніка + інтэрфікс + -крыў; душакред; аснова назоўніка + інтэрфікс + -мет: сэрцамет; аснова назоўніка + інтэрфікс + -ход: веснаход.**

3 прапанаваных 152 аказіянальных назоўнікаў найбольш аказаначана суфіксальны дэрыватаў (54 словы, або 35,5%). Таксама шматлікія групы лексем, утвораных спосабам чыстага складання (30 слоў, або 19,7%) і нульсуфіксальным спосабам (28 слоў, або 18,4%). Магаражартэрны для мастацкіх тэкстаў аказіянальныя прэфіксальныя (3 словы, або 2%) і прэфіксальна-нульсуфіксальныя (2 словы, або 1,3%) дэрываты.

Адпаведна прэфіксальнага характэрна для 108 слоў (71,1%), шматразовае — для 46 (29,9%) слоўнай традыцыі прынята 20 назоўнікаў (13,2%).

У *нэзія-глазе* "Аказіянальныя прыметнікі" разглядаецца словаўтваральныя стратэгія аказіянальных прыметнікаў і дзеясловаў характарыстыка жыцця. Суфіксальныя аказіянальныя прыметнікаў адзначана 13. Яны ўтвараны на наступных словаўтваральных тыпах: **аснова назоўніка + суфікс -і-з; агняць; эканісты (эканісты), нярыўнасьць, сінхроннасьць, сузорнасьць; аснова прыметніка + суфікс -і-з (-ыст-); баравоеісты; аснова назоўніка + суфікс -і-з; дыямонтлаць, сумоніць; аснова назоўніка + суфікс -н-; літмаланды, медны, цяжкічынь (ад цяжкіца); аснова дзяслова + суфікс -к-; зраікі.**

3 прыкладаў прэфіксальнай дэрываты зафіксаваны толькі 2: *наўвясенні і нейтлодчэны*. Утварэнне прэфіксальна-суфіксальных прыметнікаў адбывалася

на тытах: **пярэфікс без-** (**бяз-**, **бес-**, **бяс-**) + **аснова** назоўніка + **суфікс -н-**: *бесшмольны, бяжурны, бясколны, бязмоўны; пярэфікс за- + **аснова** назоўніка + **суфікс -н-**: *захмарны; пярэфікс над- + **аснова** назоўніка + **суфікс -н-**: *надбурны*.**

Як сведчыць аналіз, у беларускіх мастацкіх тэкстах 20-х гг. аказінальныя прыметнікі, утвораныя суфіксальным, пярэфіксальным і пярэфіксальна-суфіксальным спосабамі, не атрымалі шырокага распаўсюджвання. Сярод іх колькасна пераважаюць суфіксальныя наватворы. Утворальнымі асновамі для разлічжаных дэрыватаў стылі асновы назоўнікаў (17 слоў), прыметнікаў (3) і дзеяслова (1).

Вельмі пашыраныя ў беларускіх мастацкіх тэкстах 20-х гг. XX ст. прыметнікі, утвораныя спосабам чыстага складання. Пярэфіксальныя структураў і адноснам "лічэкась" утварэння дзеляць некаторым рэчым лічыць іх прамежаванымі паміж моўнымі адзінкамі і аказінальным лексэтам. Аднак многія ласлелчыкі справадліва залічваюць прыметнікі-кампаненты ў рэспэкт аўлення аказінальных лексэм, наколікі такія дэрываты ствараюцца ў прадэсе аўлення і кампаненты складу іх нарэдка мае выразную вобразнасць, экспрэсіўнасць. Найбольш пашыраны ў беларускіх мастацкіх тэкстах 20-х гг. XX ст. двухкампанентныя складаныя прыметнікі. Паміж часткамі такіх навабораў моўна быць як спалучальны, так і наадпарадкавальны адносна кампанентаў прыметнікаў-кампанітаў найчасцей зьявляюцца пры дапамозе інтэрфікса, прытым апошні кампанент звычайна роўны самастойнаму слову.

Прыметнікі са спалучальнымі адносінамі асноў складаюцца з раўнапраўных па сэнсе кампанентаў і выражаюць адзіную прымету, якая з'яўляецца сумай прымет, названых ва ўтваральным аснове (словах). Сярод выдзельных двухкампанентных прыметнікаў-кампанітаў са спалучальнымі адносінамі асноў можна выдзельць наступныя групы лексэм: прыметнікі, абслэзе асновы якіх называюць колер: *блакітна-ружовы, васількова-блакітны, касількова зялёны, лілова-пурпуровы, турпурова-сіні; прыметнікі, кампаненты якіх абазначаюць адродныя прыметы: адрэжана-хлебны, агнёва-прамысловы, бадзёра-зудлы, вухурывата-завейны; прыметнікі, асновы якіх апаганічаныя або набліжаюцца да такіх: даўка-блізкі, прыкабана-нікізмы, сумна-вясьлы, смякоўна-рулівы; прыметнікі, кампаненты якіх абазначаюць розныя прыметы аднаго прамета: асёна-новы, блакітна-люстраны, слянская-сіні.*

У двухкампанентных прыметніках з наадпарадкавальнымі адносінамі асноў перша аснова звычайна выступае ў адносінах да адроната кампанента як улакадзальная. Тут можна вылучыць такія групы кампанітаў: прыметнікі, якія абазначаюць адценні колераў: *брудна-жоўты, надзініста-блакітны, пыліна-чырвоны, чмяна-пурпуровы; прыметнікі, першы кампанент якіх змяшчае парўпанісе: агнёва-кляючы, агнёва-ясны, мапанкава-быстры, палынова-горкі; прыметнікі, першы кампанент якіх выражаны асновай прыметніка (прыслоўем), а другі - прыметнікам або дзеяспрыметнікам: бязмежна-востры, бязмежна-*

горкі, злыбока-затоечы, злыбока-неражыты, дзіўна-прыгожы; кампаніты, што аб'ядноўваюць прыметы, адна з якіх з'яўляецца прычынай наўпаасці другой прыметы: лхаманкава-бліскучы, хваравіта-бліскучы, хваравіта-сіні, хваравіта-ўдарты, хваравіта-чырвоны.

Трохкампанентныя аказінальныя прыметнікі рэдка сустракаюцца ў мастацкіх тэкстах, аднак яны звычайна праўваюць большую ступень аказінальнасці, чым двухасноўныя кампаніты: *мёдна-сталева-чыдушны, нявыказна-таёжна-смульны, сума-сталева-горкі.*

Як паказалі назіранні, 112 кампанітаў змяшчаюць у сваім складзе назвы колераў, прытым у 15 прыметнікаў колер абазначаюць абслэзе асновы, у 60 - перша аснова і ў 67 дэрыватаў - апорны кампанент. Найчасцей у якасці першаа кампанента складаных прыметнікаў ужываліся кампаненты *злыбока* (18 слоў), *радасна* (16), *смадока* (16), *дзіка* (13).

Сярод складана-суфіксальных прыметнікаў вылучаюцца дзве разнавіднасці: складанні з апорным кампанентам - асновай назоўніка і складанні з апорным кампанентам - асновай дзеяслова.

Дэрывацыйная структура аказіналізмаў першаа разнавіднасці вытывае наступным чынам: **аснова прыметніка + інтэрфікс + аснова назоўніка + суфікс -н-**: *белазорны, беларосны, беластанны, кароліквенчы, мяккадушны, сіязорны, ўхасцруліны; аснова лічэбніка (лічэбніка) або нлізўна-колькаснае слова ці спалучэнне слоў + інтэрфікс (-) + аснова назоўніка + суфікс -н-: *колькасолтленні, мягацтрубы, сіязоны, стазычыны; аснова назоўніка + інтэрфікс (-) + аснова назоўніка + суфікс -н-: *агнязорны, агнятонны, мякцвельны, мятцруты, небаколеры.***

Дэрываты з апорным кампанентам - асновай дзеяслова ўтвараліся па тыпах: **аснова назоўніка + інтэрфікс + аснова дзеяслова + суфікс -н-**: *агняворны, боганосны, буравейны, вяснавейны, ветравейны, вухрапейны, сон-судны, прыслоўе + аснова дзеяслова + суфікс -н-: *быстрапейны, сук-судны, сучнабжежны, ласкавейны, мякказволны, ўхазволны; аснова прыметніка + інтэрфікс + аснова дзеяслова + суфікс -н-: *жаўтапалканы, сьнявейны.***

У складана-суфіксальных прыметніках у якасці апорнага кампанента вылучаюцца асновы назоўніка, якая можа абазначаць частку цела чалавека, жывёлы або частку расліны. У залёжнасці ад лексіка-граматычнага класа слова - першаа аснова словаўтваральную структуру такіх дэрыватаў можна паказаць наступным чынам: **аснова прыметніка (часам - усечваная) + інтэрфікс + аснова назоўніка + нулавы суфікс: асцяжыкі, белакудры, буйнаісты, залаткарылы, снежанаркі, ўхазарылы; аснова лічэбніка (нлізўна-колькаснае слова) + інтэрфікс (-) + аснова назоўніка + нулавы суфікс: многавокі, старукі, спаной (спанозы).**

Апорны кампанент аказінальных прыметнікаў, у адрозненне ад слоў літаратурнай мовы, можа абазначаць і такія паняцці, што не маюць адносінаў да

частак цела чагавека, жывёлы або частак раслін, і, значыць, ёсць падставы гаварыць аб пашырэнні словаўтваральнага тыпу або пра з'яўленне новага, аказіянальнага тыпу: *буйнавіды, мывейнаверсты, сямтлазоры, срубаросы, хуткамігі, чымназоры, чорнаглебы, шумнавіды*.

Усяго адзначаны 1061 аказіянальны прыметнік. Сярод найбольш прадуктыўных спосабаў утварэння вылучаецца спосаб чыстага складання (925 лексем, што складае 87,2% ад усяіх праявізаных прыметнікаў). Таксама даволі шырока прадстаўлены складана-суфіксальны (62 словы, або 5,8%) і складана-пільсуфіксальны (53 словы, або 5%) спосабы. Папоўнілі слоўнік літаратурнай мовы 11 лексем (1%).

У *чалеўртай главе "Аказіянальныя дзеясловы"* даследаецца словаўтваральная структура дзеяслоўных аказіяналізмаў з русарускіх мастацкіх тэкстаў 20-х гг. XX ст., вызначаецца прадуктыўнасць/персідат у тыпіасць тыпаў дзеяслоўнай дэрывацыі, даецца характарыстыка ўжывання аказіянальных дзеясловаў. Найбольшую групу дзеяслоўных дэрывацый складаюць суфіксальныя лексемы, утвораныя пры дапамозе суфікса -і (-ы) (-ы). Тут вылучаюцца наступныя тыпы: **аснова назоўніка + суфікс -і (-ы) = дзеяслоў** са значэннем 'быць тым або ўтвараць дзеянне, уласцівае таму, хто называе ўтваральнай асновай': *араторыць, бунтарыць, вальдужыць, еўларыць, даілідзіць, мінерыць, пльітагоніць; аснова назоўніка + суфікс -і (-ы) = дзеяслоў са значэннем 'утвараць тое (прадўляць уласцінасці тэго), што названа ўтваральнай асновай': *віхорыць, віхрастудзіць, водарыць, еўжаніць, кадрыліць, карнаваліць, крынічыць; аснова назоўніка + суфікс -і (-ы) = дзеяслоў са значэннем 'рабіць (рабіцца, быць) такім, як тое, што названа ўтваральнай асновай': *агніць, агнячвейць, аksamіць, вешчыць, весніць, зарычыць, крышталіць; аснова назоўніка + суфікс -і (-ы) = дзеяслоў са значэннем 'утвараць дзеянне пры дапамозе тэго або палгона таму, што названа ўтваральнай асновай': *дынкаміць, крыліць, ланцужыць, лучыць, трымбоніць, чымбаліць; аснова назоўніка + суфікс -і (-ы) = дзеяслоў са значэннем 'утвараць дзеянне, якое пэўным чынам звязана з тым, што названа ўтваральнай асновай': *высіць, земіць; аснова прыметніка + суфікс -і (-ы) = дзеяслоў са значэннем 'рабіць (быць) такім, які названа ўтваральнай асновай': *аўсяніць, бліжыць, бурміць, здаровіць, кучараваць, млявіць; прыслоўе + суфікс -і (-ы) = дзеяслоў са значэннем 'дзейнічаць (утвараць дзеянне) так, як названа ўтваральнай асновай': *штогодзіць; аснова гуканепераймальнага слова + суфікс -і (-ы) = дзеяслоў са значэннем дзеяння паводле тэго, што называе ўтваральнай асновай: *дыліньбоніць*.*******

Усяго з дапамогай суфікса -і (-ы) утвораны 84 аказіянальны дзеяслоў. Іншыя суфіксы прадстаўлены адзікавымі лексемамі: -а (-а) (-а): *крыліць*; -е (-э), -а (-а): *барвяніць, бурштынець, кудравець; -на (-на) (-на): стаяваць*.

Прэфіксальныя дзеяслоўныя аказіяналізмы ўтвараюцца пляхам дагучыні прэфікса на аказіянальнага дзеяслова. Такія лексемы (іх зафіксавана

33) складзі 7 словаўтваральных тыпаў. Найбольш прадуктыўнымі пры ўтварэнні падобных дэрыватаў сталі прыстаўкі за- і казінь, забурміць, завесніць, закрыніць, закажарыць; а (-а), аба-; абвесніць, абхарашчыць, арыгожыць; уз- (уз-); увесніць, узлхаміць, ускрыніць, ускажарыць. Прыфіксы на- пры-, на-, раз- (раз-) былі выкарыстаны для ўтварэння аказіянальных лексем у адзікавых выглядках. Частка дэрыватаў мае множную матываліцы і можа разглядацца як утвораныя прэфіксальна-суфіксальным спосабам.

Прэфіксальна-суфіксальныя аказіянальны дзеясловы (40 лексем) утвараліся ад асноў назоўнікаў і прыметнікаў. Пры іх дэрывацыі залучыліся 21 спосаб утваральных тыпаў, найбольш прадуктыўнымі з якіх з'яўляюцца наступныя: **прыхікс а- (аб-, аба-) + аснова назоўніка + суфікс -ава-, -і (-ы) = абвешкаваць, абвініць, абмыкіць, абурміць; прыхікс з- (с-, са-) + аснова назоўніка + суфікс -е- (-э-, -а-) = здрыгзець; прыхікс з- (с-, са-) + аснова назоўніка + суфікс -і (-ы) = зразорыць; прыхікс у- + аснова прыметніка + суфікс -і (-ы) = уекапаліць, удастоіць; прыхікс уз- (уз-) + аснова назоўніка + суфікс -і (-ы) = ускоўдрыць, ускрыць, уставетрыць**.

Большасць з адзначаных 16 постфіксальных дэрыватаў (12 слоў, або 75%) утвораны ад суфіксальных дзеясловаў: *агнецца, камсамоліцца, крынічыцца, крышталіцца*. Толькі некалькі слоў суадносяцца з прэфіксальна-суфіксальнымі лексемамі: *абурштыцца, задучыцца, наземіцца*. Як і прэфіксальныя лексемы, многія постфіксальныя дзеясловы маюць множную словаўтваральную структуру і з пункту гледжання літаратурнай мовы малі быць утвораныя іншымі спосабамі. Разгледзі падобных дэрыватаў як утвораных постфіксальным ці прэфіксальным спосабамі тлумачыцца тым, што ў беларускіх мастацкіх тэкстах 20-х гг. як правіла шырока ўжываліся аказіянальныя дзеясловы, якія малі стаць (сталі) ўтваральнымі для гэтых лексем.

За агульнага 15 суфіксальна-постфіксальных дзеясловаў складзі 7 словаўтваральных тыпаў. Самы прадуктыўным стаў наступны: **аснова назоўніка + суфікс -і (-ы) + постфікс -ца = дзеяслоў са значэннем 'ствараць тое, што называе ўтваральнай асновай: *балоніцца, жыврыцца, кудрыцца, прыгорчыць, чарніцца***.

Зафіксавана 10 аказіянальных дзеясловаў, утвораных прэфіксальна-суфіксальна-постфіксальным спосабам: *абіядоліцца, абрыдзіцца, абштыліцца, адыліцца, адыліцца, забарыкадзіцца, жавечарыцца, замудзіцца, разгарыцца, расліветыцца, распарасоніцца*. Дэрывацыйная структура некаторых лексем можа тлумачыцца па-рознаму.

Спосаб складання ва ўтварэнні аказіянальных дзеясловаў не атрымаў вялікага распаўсюджвання. Зарэгістравана 9 дэрыватаў, частку з якіх можна разглядаць таксама як суфіксальныя лексемы, што суднаосяцца са складанымі прыметнікамі ці назоўнікамі, напрыклад: *веснавесіль велья вясной; быць неснавайным; абзяніцца неснавесем*.

На аснове аналізу 216 аказіянальных дзясловаў можна зрабіць вывад, што самым прадуктыўным спосабам дзяслоўнага словаўтварэння з'явілася суфіксальны (93 словы, або 43,1%). Лексемы ўтвараліся як на моўных тыпах (79 слоў, або 36,6%), так і з афіксеннем ад іх (65 слоў, або 30,1%) ці аказіянальна (72 словы, або 33,3%). Значная частка дэрыватаў (66 слоў, або 30,1%) выкарыстоўвалася шматразова, а некаторыя лексемы наогул маюць больш за дзясіль ужыванні. Стала ўзгадынамі 20 лексем (9,3%).

Часцей за іншых п'яцьмінак аказіянальных дзясловы ўжывалі У.Дубоўка, Я.Пішчы і М.Машара.

У *дзяцей* глазе "Аказіянальны прыслоўі і словы катэгорыі стану" разглядаюцца аказіянальны прыслоўі дэрываты і словы катэгорыі стану з беларускіх мастацкіх тэкстаў 20-х гг. У залежнасці ад структуры ўтвараліся прыметніка вылучана некалькі груп прыслоўных лексем: прыслоўі, утвораныя ад невытворных якасных прыметнікаў: *чырвоны, прыслоні, утвораныя ад прыметнікаў з суфіксамі, якія ўносяць экспрэсіўнае або колькасны і якасна-ацэннае значэнне (-ан-, -ст-, -ыст-, -лів-); агіветы, саранка, сціліста, ўчытылі, прыслоўі, утвораныя ад прыметнікаў з суфіксам -н-, выржыліна, крыніца, мянжэна, надхалма, юбілейна; прыслоўі, утвораныя ад прыметнікаў з суфіксамі -ов-, -ін-, налынова, сакаліна, сталева; прыслоўі, утвораныя ад прафіксальна-суфіксальных прыметнікаў: бескаціна, беспадычна, бязвычы, бяскараіна, бясонна, бясхалеба; прыслоўі, утвораныя ад складаных прыметнікаў: веканомна, ветравейна, ветрамётна, волылаўчына, івердыкаменна, іхазавонна.*

Акрамя адпрыметніканых прыслоўных дэрыватаў з суфіксам -а, у мастацкіх тэкстах 20-х гг. мелі пэўную прадуктыўнасць аказіянальныя складаны прыслоўі, утвораныя шляхам аб'яднання двух прыслоўяў, якія з розных бакоў ці з аднаго боку характарызуюць адно і тое ж дзеянне або адну і тую ж прымету: *баечна-лежна, буйна-мянжэна, жшлісна-прыгожа, хітра-дыпламатычна, любя-вешліва.*

Тамі выйдзена некалькі аказіянальных лексем, што адносяцца да слоў катэгорыі стану: *багатадуйна, бясцітольна, жудасна-луста, нежыццёва, сонечна-прыгожа.* Дэрыватынава структура гэтых павячораў шчыльней адрозніваецца ад структуры прыслоўяў.

Аналіз 78 аказіянальных прыслоўяў і 8 слоў катэгорыі стану паказвае, што найбольшую групу склаў лексемы, утвораныя ад якасных (або адносных), што набылі прымету якасці прыметнікаў з дапамогай суфікса -а (54 словы, або 62,8%). Азначана 5 выдзялкаў шматразовага ўжывання лексем. Чатыры словы (4,7%) набылі моўную праціску.

У *заклічаннях* падатудзьяноцца вынікі даследавання і робіцца наступныя вывады:

1. У беларускіх мастацкіх тэкстах 20-х гг. XX ст. актыўна ўжываліся індывідуальна-аўтарскія ўтварэнні – аказіянальныя словы. З разгледжаных 1515

лексем 152 аказіянальныя назоўнікі (10%), 1061 прыметнік (70%), 216 дзясловаў (14,3%), 78 прыслоўяў (5,1%) і 8 слоў катэгорыі стану (0,5%).

П'яцьмінакі прадзілі неаднолькавую актыўнасць на ўтварэнні слоў розных частін мовы. У прыватнасці, аказіянальным назоўнікі найчасцей сустракаюцца ў П.Труса і Я.Пішчы, чыя творчасць развівалася пад невялікім уплывам рускага імажынізму, для прадстаўнікоў якой такя дзейнасць была надзівай характэрна. Прыметнікі-кампазіты з'ўляюцца прыкметнай рысай стылю М.Зарыцкага і З.Вядул – п'яцьмінак рамантычнага напрамку ў беларускай літаратуры. Да дзяслоўных дэрыватаў найчасцей звяртаўся У.Дубоўка, паст-пазатар, які заявіў сябе майстрам вобфана-льямінанага верша. Многія словы, упершыню ўжытыя У.Дубоўкам, актыўна выкарыстоўваліся ў тапачнай пазіі, а наватвор *адлюстравіць* быдай адроз у ж стаў моўнай адзінай. Здўважана, што аказіянальнымі словы больш характэрны для паэтычных тэкстаў, дзе аўтару даецца невялікая свабода пошуку і эксперыменту, аднак складаныя прыметнікі, якія пішучца праз дэфіс, часцей ўжываюцца ў празаічных творах [1, 2, 5, 6].

2. Найбольш аказіянальных дэрыватаў было ўтворана шляхам чыстага складання (991 слова, або 65,4%). Таксама мелі прадуктыўнасць суфіксальныя спосаб (219 слоў, або 14,4%), складана-нульсуфіксальны (72 словы, або 4,8%), складана-суфіксальны (67 слоў, або 4,4%) і прафіксальна-суфіксальны (57 слоў, або 3,8%). Менш прадуктыўнымі былі прафіксальны (38 слоў, або 2,5%) і нульсуфіксальны (28 слоў, або 1,8%) спосабы. Магладуць утварэнні спосабамі пры ўтварэнні аказіянальных лексем з'явіліся постфіксальны (16 слоў, або 1,1%), суфіксальна-постфіксальны (15 слоў, або 1%), прафіксальна-суфіксальна-постфіксальны (10 слоў, або 0,7%) і прафіксальна-нульсуфіксальны (2 словы, або 0,1%) спосабы. Самую шмалікую групу дэрыватаў аказіянальных лексем склаў прыметнікі-кампазіты (925 слоў, або 61,1%). Значны пласт аказіянальнай лексікі ўяўляюць сабой суфіксальныя дзясловаў (93 словы, або 6,1%) складана-суфіксальныя і складана-нульсуфіксальныя прыметнікі (адпаведна 62 словы, або 4,1% і 53 словы, або 3,5%), а таксама суфіксальныя якасныя прыслоўі (54 словы, або 3,6%).

Большасць аказіянальных лексем з беларускіх мастацкіх тэкстаў ўтворана па дэрыватыўным тыпу літаратурнай мовы (1264 словы, або 83,4%). Разам з тым выдзялена 251 слова (16,6%), якія створана з афіксеннем ад моўных тыпаў ці аказіянальна, сярод якіх ўтварэнні значную частку складаюць адназоўнікавыя нульсуфіксальныя назоўнікі (*злыбів, чыныны* і інш.), прафіксальныя і постфіксальныя дзясловы (*абвясніць, ацлюбаваць, вясніцца, каміталіцца* і інш.) [1, 5, 6, 8].

3. Аказіянальныя словы з беларускіх мастацкіх тэкстаў 20-х гг. ўтвараліся ад асноў (слоў) розных часцін мовы. Найбольшыя групы лексем склаў адназоўнікавы (177 слоў, у тым ліку 119 дзясловаў, 41 назоўнік і 17 прыметнікаў), адпрыметнікавы (137 слоў, у тым ліку 54 прыслоўі, 38

назоўнікаў, 37 дзеясловаў, 5 слоў катэгорыі стану і 3 прыметнікі) і аддзельнаюўныя ўтварэнні (69 слоў, у тым ліку 49 дзеясловаў, 19 назоўнікаў і 1 прыметнік). Дэрываты ад іншых часцін мовы прадстаўлены адзінаковымі прыкладамі (пры падліках не браліся пад увагу лексемы, утвораныя шляхам складання, якія адначасова судзіюцца з некалькімі асновамі ці словамі, а таксама словазлучэннямі).

Агульнай асаблівасцю будовы аказіяналізмаў ажыццяўлялася традыцыйныя срокамі: ужываннем у адным сказе побач з аказіянальнай лексмай яно ўтваралыся слова (*Нёбы сокал, ён [люд] сэрцам сакаліў*), аднародных членаў (... *бяздурнасці прыводы і снакой... зубіць ранейшую бадзёрнасць, веснавейнасць сваёй муты*), аднакарэнішч слоў і іш. [2, 7].

4. Асноўнымі прычынамі аўтарскай словатворчасці ў беларускіх мастацкіх тэкстах 20-х гг. з'явіліся наступныя: пошук найбольш дэкаранальных лексічных адзінак у сувязі з неўнармаванасцю тагачаснай літаратурнай мовы; жаданне ўтварыць сінонімі да агульнаўжывальнага слова, якое не задавальняе іскрэнікі паняццёвай дакладнасцю або гукавым афармленнем; патраба ў стварэнні слова пэўнай часцінай мовы; імкненне стварыць неадторна-яркі вобразы этэт. жаданне замяніць шматслоўны выраз адной лексічнай адзінкай; стылістычныя заданні; версіфікацыйныя мэты; арыентацыя на рускую паэтычную літаратуру XX стагоддзя [3, 4].

5. У 162 аўтарскіх навабораў (10,7%) адзначана шматразовае выкарыстанне ў тэкстах мастацкай літаратуры. Гэта сведчыць пра магчымасць пэўторанага ўжывання аказіянальнага слова. Матэрыял дысертацыі дазваляе зрабіць вывад, што распаўсюджванне слова ў шматлікіх кантэкстах як правіла нейтральнае яго індыўідуальна-аўтарскую семантычную напоўненасць, зніжае ўтуальныя слоў, дае своеасабліваю задаўку на моўную прапіску. Аднак практыка паказвае, што, не падмацаваныя грамадскай неабходнасцю, аказіянальныя словы звычайна так і застаюцца на ўзроўні аўтарскага ўжывання, пиліедазчы нават на іх вылікую частотнасць у мастацкіх творах. Тым не менш, набліжам беларускай літаратурнай мовы стала 55 (3,6%) аўтарскіх навабораў, што ўжываліся ў беларускіх мастацкіх тэкстах 20-х гг. XX ст.: *адначы, бурсаей, бакрыласць, веснавей, веснаход, ветравей, жадумнасць, імлітасць, надранне, цеснабой, буйталісты, заатакравы, лістапады, смертаносны, срабаралісты, абеларусьце, абымталігеніцына, бурсаеніцы, віхурьчы, засажэжыць, кучаравічы, суседзічы, басосны, снежыца і інш.* Гэта з'яўляецца яркаватым сведчаннем таго, што аўтарская словатворчасць – адна з крыніц узабагачэння лексікі сучаснай беларускай літаратурнай мовы.

Асноўныя палажэнні дысертацыі адлюстраваны ў наступных публікацыях:

Арткулы

1. Шабоўіч М.В. Аказіянальныя назоўнікі ў мастацкіх тэкстах 20-х гг. XX ст. // Моўныя адзінкі ў кантэксте: 36. навук. арт. - Мінск: МДЦН, 1991. С. 93-102.
2. Шабоўіч М.В. Аказіянальныя слова ў мастацкім тэксце // Моўныя адзінкі ў кантэксте: 36. навук. арт. - Мінск: МДЦН, 1991. - С. 102-108.
3. Шабоўіч М.В. Пытанні аўтарскай словатворчасці ў беларускай лінгвістыцы і літаратурнай крытыцы // Беларуская мова. Міжведамасны зборнік. Выпуск 19. Мінск: Універсітэцкае, 1992. - С. 92-97.
4. Шабоўіч М.В. Аказіяналізмы ў беларускіх мастацкіх тэкстах (да праблемы даследавання) // Слова. Вобраз. Кантэкст: 36. навук. арт. - Мінск: БДПУ, 1994. - С. 58-70.
5. Шабоўіч М.В. Аказіянальныя дзеясловы ў беларускіх мастацкіх тэкстах 20-х гг. XX ст. (адназоўнікавая дэрываты з суфіксами -і (-ы) // Улюбёны ў роўнае слова: 36. навук. арт. - Мінск: БДПУ, 2000. - С. 37-42.
6. Шабоўіч М.В. Аказіянальныя нульсуфіксальныя назоўнікі ў беларускіх мастацкіх тэкстах 20-х гг. XX ст. // Агульналыя пытанні беларускай лінгвістыкі (да 80-годдзя прафесара М.С.Дзюненіча): 36. навук. арт. - Мінск: БДПУ, 2002. - С. 200-203.

Матэрыялы канферэнцый

7. Шабоўіч М.В. Дэрывацыйная магчымасць і макракантэкст // Слоўнаабрадавыя і номінацыйныя дэрываты в славянскіх языках: Тез. докл. Праблем. конф. Ч. 2. - Гродно, 1989. - С. 104-106.
8. Шабоўіч М.В. Аказіянальныя прылічэнікі-кампанізты ў беларускіх мастацкіх тэкстах 20-х гг. XX ст. // Культурна мовы і грамадства: Матэрыялы Міжнароднага навукова-практычнай канферэнцыі / Мін-на адкашлі Беларусі, Бел. дзярж. ун-т. - Мінск: БДПУ, 2002. - С. 244-248.

РЭЗЮМЕ

Шабовіч Мікалай Віктаравіч

АКАЗІНАЛЬНЫЯ СЛОВА У БЕЛАРУСКІХ МАСТАЦКІХ
ТЭКСТАХ 20-Х ПГ. XX СТ.

Ключавыя словы: аказінальнае слова, узуальнае слова, аказіналізм, дэрыват, аўтарскі дэрыват, аўтарскі наватвор, аўтарская слонатворчасць, словаўтваральны тып, моўны тып, аказінальны тып, спосаб словаўтварэння, прэфіксальны спосаб, суфіксальны спосаб, прэфіксальна-суфіксальны спосаб, складанне.

Аб'ект даследавання: беларускія мастацкія тэксты 20-х гг. XX ст.

Прадмет даследавання: аказінальныя словы ў беларускіх мастацкіх тэкстах 20-х гг. XX ст. (больш за 1500 лексем).

Мэта даследавання: праналізаваць словаўтваральную структуру аказінальных слоў у беларускіх мастацкіх тэкстах 20-х гг., даць характарыстыку іх ужывання.

Методы даследавання: апісальны, параўнальна-гістарычны, колькасны падлік.

Навуковая навізна дысертцыі ў тым, што ўпершыню ў беларускім мовазнаўстве на вялікім фактычным матэрыяле з беларускіх мастацкіх тэкстаў 20-х гг. XX ст. разглядаецца структура аказіналізмаў, вывясляюцца прычыны іх узнікнення, асаблівасці ўжывання створаных слоў.

Практычная значымасць даследавання заключаецца ў магчымасці выкарыстання яго вынікаў пры далейшай распрацоўцы п'янтанню аўтарскай слонатворчасці ў сучасным мовазнаўстве. Асноўныя назіранні і вывады, зробленыя ў дысертцыі, будзь карысныя пры напісанні падручнікаў, вучэбных дапаможнікаў і лінгвістычных даведнікаў па дэрываталогіі і лекскалогіі, пры складанні слоўніка аўтарскіх наватвораў. Матэрыялы даследавання могуць быць выкарыстаны пры чытанні вучэбных курсаў, спецыясаў, правядзенні спецымінараў па словаўтварэнні, пры напісанні курсавак і дыпломных прац.

РЭЗЮМЕ

Шабовіч Ніколай Віктаравіч

ОКАЗІОНАЛЬНЫЯ СЛОВА В БЕЛОРУССКИХ
ХУДОЖЕСТВЕННЫХ ТЕКСТАХ 20-Х ПГ. XX В.

Ключевые слова: окказиональное слово, узуальное слово, окказионализм, дериват, авторский дериват, авторское новообразование, авторское словотворчество, словообразовательный тип, языковой тип, окказиональный тип, способ словообразования, префиксальный способ, суффиксальный способ, префиксально-суффиксальный способ, сложение.

Объект исследования: белорусские художественные тексты 20-х гг.

XX в.

Предмет исследования: окказиональные слова в белорусских художественных текстах 20-х гг. XX в. (более 1500 лексем).

Цель исследования: проанализировать словообразовательную структуру окказиональных слов в белорусских художественных текстах 20-х гг. XX в., дать характеристику их употреблению.

Методы исследования: описательный, сравнительно-исторический, количественного подсчёта.

Научная новизна диссертации в том, что впервые в белорусском языкознании на большом фактическом материале из белорусских художественных текстов 20-х гг. XX в. рассматривается структура окказионализмов, устанавливаются причины их образования, особенности употребления созданных слов.

Практычная значымасць исследования заключается в возможности использования его результатов при дальнейшей разработке вопросов авторского словотворчества в современном языкознании. Основным наблюдением являются сделанные в диссертации, будут полезны при написании учебников, учебных пособий и лингвистических справочников по дериватологии и лексикологии, при составлении словаря авторских новообразований. Материалы исследования могут быть использованы при чтении учебных курсов, спецкурсов, проведении специминаров по словообразованию, при написании курсовых и дипломных работ.

2009 111870

РЭЗЮМЕ

Шабовіч Мікалай Віктаравіч

АКАЗЫНАЛЬНЫЯ СЛОВЫ ў БЕЛАРУСКІХ МАСТАЦКІХ
ТЭКСТАХ 20-Х ГТ. XX СТ.

Ключавыя словы: аказынальнае слова, узаўяльнае слова, аказыналізм, дрыпят, аўтарскі ларыват, аўтарскі наватвор, аўтарская словатворчасць, словаўтваральны тып, моўны тып, аказынальны тып, спосаб словаўтварэння, прэфіксальны спосаб, суфіксальны спосаб, прэфіксальна-суфіксальны спосаб, складанне.

Аб'ект даследавання: беларускія мастацкія тэксты 20-х гг. XX ст.

Прадмет даследавання: аказынальныя словы ў беларускіх мастацкіх тэкстах 20-х гг. XX ст. (больш за 1500 лексем).

Мэта даследавання: прааналізаваць словаўтваральную структуру аказынальных слоў у беларускіх мастацкіх тэкстах 20-х гг. дана характарыстыку іх ужывання.

Метады даследавання: апісальны, параўнальна-гістарычны, колькасны, падлік.

Навуковая навізна дысертацыі ў тым, што ўпершыню ў беларускім мовазнаўстве на вялікім фактычным матэрыяле з беларускіх мастацкіх тэкстаў 20-х гг. XX ст. разглядаецца структура аказыналізмаў, высятаглядаюцца прычыны іх унікнення, асаблівасці ужывання створаных слоў.

Практычная значымасць даследавання заключаецца ў магчымасці выкарыстання яго вынікаў пры дзейнай распрацоўцы пытанняў аўтарскай словатворчасці ў сучасным мовазнаўстве. Асноўныя назранні і вывады, зробленыя ў дысертацыі, будуць карысныя пры напісанні падручнікаў, вучэбных дапаможнікаў і лінгвістычных даведнікаў па дрыпаваталогіі і лексікалогіі, пры складанні слоўніка аўтарскіх наватвораў. Матэрыялы даследавання могуць быць выкарыстаны пры чытанні вучэбных курсаў, спецкурсуў, правядзенні спецсемінараў па словаўтварэнні, пры напісанні курсавых і дыпломных прац.

РЭЗЮМЕ

Шабовіч Нікалай Віктаравіч

ОКАЗИОНАЛЬНЫЕ СЛОВА В БЕЛОРУССКИХ
ХУДОЖЕСТВЕННЫХ ТЕКСТАХ 20-Х ГТ. XX В.

Ключевые слова: окказиональное слово, взаимное слово, окказионализм, дериват, авторский лариват, авторское новообразование, авторское словотворчество, словообразовательный тип, языковой тип, окказиональный тип, способ словообразования, префиксальный способ, суффиксальный способ, префиксально-суффиксальный способ, сложение.

Объект исследования: белорусские художественные тексты 20-х гг.

XX в.

Предмет исследования: окказиональные слова в белорусских художественных текстах 20-х гг. XX в. (более 1500 лексем).

Цель исследования: проанализировать словообразовательную структуру окказиональных слов в белорусских художественных текстах 20-х гг. XX в., дать характеристику их употребления.

Методы исследования: описательный, сравнительно-исторический, количественного подсчёта.

Научная новизна диссертации в том, что впервые в белорусском языкознании на большом фактическом материале из белорусских художественных текстов 20-х гг. XX в. рассматривается структура окказиональных слов, устанавливаются причины их образования, особенности образования созданных слов.

Практычная значымасць исследования заключаецца в возможности использования его результатов при дальнейшей разработке вопросов авторского словотворчества в современном языкознании. Основные наблюдения и выводы, сделанные в диссертации, будут полезны при написании учебников, учебно-методических пособий и лингвистических справочников по дериватологии, лексикологии, при составлении словаря авторских новообразований. Материалы исследования могут быть использованы при чтении учебных курсов, спецкурсов, проведении спецсеминаров по словообразованию, при написании курсовых и дипломных работ.

2009 111870

SUMMARY

Shadovich Nikolai Viktorovich

OCCASIONAL WORDS IN BELORUSIAN ARTISTIC TEXTS
(THE 20TH OF THE 20TH CENTURY)

Key words: occasional word, conventional word, occasionalism, derivatives, author's derivative, author's word formation, author's neology, word formation type, conventional type, occasional type, word formation way, prefix way, suffix way, prefix-suffix way, composing.

Object of research: Belorussian artistic texts of the 20th of the 20th century.

Subject: occasional words of Belorussian artistic texts of the 20th of the 20th century (more than 1500 words).

Aim of research: to investigate word formation structure of occasional words in Belorussian artistic texts (the 20th of the 20th century), to characterise level usage.

Methods of research: descriptive, comparative-historical, statistic.

Scientific novelty: consideration of occasional word's structure and originalities of usage on the basis of Belorussian artistic texts of the 20th century.

Significance: possibility of the usage of the thesis's results under further elaboration of author's word formation in modern linguistics.

Main conclusions are of use in textbooks writing, linguistic references, on derivatives and lexicology, formation of author neology vocabulary. Obtained results can be also used in academic activity (lectures, tutorials, special courses, diploma thesis etc.)

Падпісана ў друк *31.08.04*. Фармат 60x84 1/16. Папера афсетная. Друк афсетны.
Ум. друк арк *1,2*. Тыраж *100* экз. Заказ *598*.

Надрукавана з арыгінал-макета заказчыка ў: Выдавецкім цэнтры БДПУ.
Ліцэнзія № 02330/0056897 ад 30.04.04. 220007, Мінск, Магілёўская, 37.